

Упознавање и дубље проучавање страних институција претставља једно обogaћење. Али најзначајнији су лични додири. Ви сте ми омогућили дакле додире са југословенским правницима. Нека ми буде допуштено да вам, на завршетку, кажем да сам вам за то дубоко захвалан.

Алекс Вајл (Alex Weill)

ПОСЛЕДИЦЕ ЕКСПЕРИМЕНТАЛНИХ ЕКСПЛОЗИЈА АТОМСКИХ И ХИДРОГЕНСКИХ БОМБИ ПОСМАТРАНЕ СА СТАНОВИШТА МЕЂУНАРОДНОГ ПРАВА*

Питање последица експерименталних експлозија атомских и хидрогенских бомби може, с обзиром за његову сложеност, да буде разматрано под разним видовима, тако да се могу чути мишљења из разних подручја научне делатности. Један од важних видова тога питања јесте и став науке и савременог међународног јавног права, и то како у вези са забраном атомских и хидрогенских бомби за случај да дође до оружаног сукоба, тако и у погледу самих последица експерименталних експлозија атомских и хидрогенских бомби још у време мира.

Још почетком Деветнаестог века један познати дипломата је тврдио да су „три века цивилизације дали Европи једно међународно право које се заснива на начелу да нације у доба мира морају једне другима чинити што више добра, а за време рата што је могуће мање зла”. И данас, у организованој међународној заједници, у правном поретку Организације Уједињених нација поготову, овакво схватање не само да није изгубило од своје важности него је кроз Повељу УН и разрађено. Треба имати у виду да је она, Повеља, предвидела свеопшту сарадњу држава чланица Организације на свим пољима људске делатности у доба мира, док, с друге стране, за случај да дође до оружаног сукоба, предвиђа предузимање колективних принудних мера противу државе нападача. Стога се, по мом схватању, намеће потреба да се питање експерименталних експлозија атомских и хидрогенских бомби разматра у вези с питањем дозвољености или недозвољености атомских и хидрогенских бомби у данашњим међународним сукобима.

I. — Полазећи од извесних основних схватања која су дошла до изражаја у развоју људске заједнице, као и полазећи од одређених начела и правила која владају данашњим међународним правом, моје је најдубље уверење да употреба атомских и хидрогенских бомби није дозвољена, иако међународна заједница још није стигла да ту употребу изрично забрани једним међународним прописом, као што је то учинила са другим оружјима која прет-

* Говор одржан на пленарном састанку Удружења универзитетских наставника, на дан 3 јуна 1957, поводом питања последица експерименталних експлозија атомских и хидрогенских бомби.

стављају средства масовног уништавања од далеко слабијег дејства. Ево на чему се то моје уверење заснива.

Пошто је сам појам рата, појам оружаног сукоба, увек претстављао прибегавање грубој сили, постављало се и питање да ли груба сила, сем свога закона, признаје и неке друге законе и правила. Такви закони и правила постоје. И заиста, маколико дубоко залазили у историју сукоба међу народима, ми наилазимо на извесне обичаје који су увек били поштовани. Увек се, опште узев, подвлачило да се „рат не може сматрати стихиском појавом која настаје и пролази не придржавајући се никаквих правила“. „Установили су се обичаји, међу којима извесни воде порекло од незапамћених времена и који зараћеним странама прописују законе чију важност нико не мисли да доводи у питање. Тако разликовање између бораца и небораца, које је релативно скорашњег порекла, не потврђује ниједан текст с обавезном снагом; ипак оно служи као основ праксе у ратовима наше епохе“. И теорија и пракса држава потврдиле су гледиште да рат претставља однос државе према држави, дакле сукоб између држава а не борбу против мирног и ненаоружаног становништва.

Ова схватања су поткрепљена одређеним правилима уговорне природе која су државе усвојиле да би рат учиниле човечнијим. Тако, Петроградска декларација од 1868, на чијој су изради сарађивала искључиво војна лица, истиче као основно схватање:

„да једини законити циљ који државе морају себи поставити јесте слабљење војне силе непријатеља;

„да је у ту сврху довољно онеспособити за борбу што је могуће већи број људства;

„да би тај циљ био премашен употребом оружја која би непотребно увећавала патње људи онеспособљених за борбу, или би учинила њихову смрт неизбежном; и

„да би употреба сличних оружја била отада противна законима човечности.“

На другим међународним састанцима, као на Бриселској конференцији (1874), на заседању Института за међународно право (1880) и на два Хашким конференцијама (1889 и 1907) опште је усвојено начело да зараћене стране не уживају неограничено право у погледу избора средстава за борбу против непријатеља и да треба осудити дела противна законима човечности, а која нису корисна или потребна за постизање ратног циља. Тако члан 22 Правилника Хашке (IV) конвенције о законима и обичајима сувоzemног рата од 1907 поставља, као опште начело, да „зараћене стране не уживају неограничено право у погледу избора средстава за борбу против непријатеља“. Један писац је умесно подвукао да на овом основном начелу почива читаво регулисање ратног права. Члан 23 истог Правилника забрањује, између осталог, употребу отрова или отровног оружја и употребу оружја, зрна и материја које проузрокују излишне муке. Али то није све. Поменути члан 23 Правилника упућује и на „забране установљене посебним

конвенцијама” између зараћених страна. Тако уговорно ратно право познаје, поред већ наведене Петроградске декларације од 1868, Хашку декларацију од 1899 о забрани употребе зрна која имају једино за циљ ширење загушљивих или отровних гасова; Хашку декларацију од 1899 о забрани употребе зрна која се лако шире или распрскавају у људском телу (меци дум-дум); Вашингтонску конвенцију од 1922 о забрани употребе загушљивих и отровних гасова и сличних отрова; и Женевски протокол од 1925 о забрани употребе у рату загушљивих, отровних и сличних гасова и бактериолошких средстава.

Најзад, немогуће је на овом месту не поменути увод IV Хашке конвенције о законима и обичајима сувоземног рата, познат под именом „*de Martens*-ове клаузуле”, увод који је санкционисан и Нирнбершком пресудом после Другог светског рата, а у коме стоји:

„У очекивању једног потпунијег зборника ратних закона, Високе уговорне стране сматрају потребним да констатују да, у случајевима на које се не односе прописане одредбе које су оне усвојиле, становништво и зараћене стране остају под заштитом и под влашћу начела међународног права, која проистичу из установљених обичаја између цивилизованих народа, и закона човечности и из потреба које налаже јавна свест”.

Пошто су наведене забране у текстовима уговорне природе дате само *примера ради*, то се из свега досада изложеног основано може извући закључак да се и атомска и хидрогенска оружја у доба рата морају сматрати у најмању руку недозвољеним по међународном праву. Да би се у будућности отклонила свака сумња у погледу ове већ постојеће забране, потребно је при свем томе неуморно радити да та оружја буду од стране међународне заједнице и изрично забрањена, што опет налажу и закони човечности и јавна свест (1).

II. — Када се на овај начин поставља питање употребе атомских и хидрогенских бомби у доба оружаног сукоба, у коме се сматра да народи једни другима треба да чине што мање зла, а што се и правним прописима потврђује, — онда, *a fortiori*, морају бити сматране недозвољеним и морају бити забрањене експерименталне експлозије атомских и хидрогенских бомби, пошто оне и у доба мира могу — судећи по изјавама које дају одговорни научници — народима нанети тешке патње и непроцењиве штете.

Већ је речено да су народи позвани, а на то их нагоне и све веће потребе сарадње на разним пољима, да раде на омогућавању

(1) Antoine Pillet, врло оштроумни познавалац ратног права, приметио је још 1898 (*Les lois actuelles de la guerre*) да би „употреба једног разорног средства постала недозвољеном ако би његова моћ била таква, да би морала произвести дејство чак и на неборце у близини непријатељстава. Доста, поред тровања вода и бомбардовања, не види се које би то средство могло бити. Али, није немогуће да се с напретком науке не пронађе тајна претварања читаве једне области у велико гробље где би борце и неборце спајала иста судбина. Тога дана, право и човечанство мораће се побунити против употребе која би се намеравала учинити са новим открићима. — То су начела којима садашње међународно право признаје ауторитет“ (стр. 92).

мирног и безбедног живота и развоја, а та се сарадња већ поодавно огледа у разним врстама делатности, па и у оним делатностима које су доведене у питање управо експерименталним експлозијама атомских и хидрогенских бомби.

Навешћемо неколико примера.

У циљу заштите и неповредности људске личности усвојено је неколико конвенција и створене су организације од међународног значаја. Тако је злоупотреба опијума, морфина, кокаина и других шкодљивих дрога довела, почев од 1912, до закључења неколико конвенција којима је сврха контрола производње опијума, регулисање његовог увоза и извоза, као и надзор над трговином опијума у медицинске сврхе. Немилосрдно искоришћавање урођееника навело је и саме колонијалне силе да усвоје споразуме о забрани трговине оружјем и алкохолним пићима у колонијама. Пакт Друштва народа стављао је Друштву у дужност општи надзор над трговином оружјем и муницијом са земљама где је овај надзор неопходан у општем интересу; то су управо области које су после Првог светског рата стављене под мандат, а данас се (изузев оних које су постале независне државе) налазе под старатељством — сходно Повељи УН. — Затим је, још у оквиру Друштва народа, основана Организација за хигијену, којој је стављено у задатак да, сходно Пакту, предузима мере међународног карактера за спречавање и сузбијање болести. Штавише, на основу члана 25 Пакта, чланови Друштва су се обавезали да ће потстицати и потпомагати оснивање и сарадњу доброволјних националних организација Црвеног крста, прописно овлашћених, којима је циљ поправка здравља, предохрана против болести и ублажавање патњи у свету. У Њујорку је 22 јула 1946 донет Устав Светске здравствене организације, за коју је речено да претставља изванредно достигнуће међународне сарадње на пољу здравља и медицине. — У циљу заштите против глади закључени су од 1921 наовамо извесни споразуми, међу којима споразум о Организацији за исхрану и пољопривреду. — Доктрина је сагласна да сарадња држава по здравственим питањима претставља једну од њихових основних дужности.

С друге стране, треба напоменути да постоје многобројни двострани и вишестрани споразуми међу државама којима је сврха заштита биља и животиња. Исто то важи и за заштиту морског блага.

Не може се сматрати дозвољеним да многобројни и далекосежни напори држава и међународне заједнице на пољу заштите здравља и очувања живог света уопште буду доведени у питање експерименталним експлозијама атомских и хидрогенских бомби, чије се последице, према мишљењу позваних стручњака из целог света, могу управо далекосежно одразити на будућност целокупног живог света. Познато је да државе, на основу свог права самоодржања, могу предузимати мере за заштиту од уношења робе

опасне по здравље и безбедност, као што су опијум, кокаин, експлозиви, стока и биљке заражене болестима које би могле да се рашире. Међутим, неконтролисано дејство експерименталних експлозија атомских и хидрогенских бомби може проузроковати или већ проузрокује одређене последице и правне природе. Оно може довести у питање слободу мора. Али оно свакако има за последицу смањење суверених права држава пошто се оне више не налазе у могућности да пруже заштиту својим грађанима да не постану жртвама тих експлозија. По себи се разуме да и на овај начин причињена штета неминовно покреће не само питање накнаде него и питање одговорности оних који се тим експерименталним експлозијама одају и излажу опасностима сваке врсте како своје тако и држављане других држава. А та одговорност биће веома велика ако надлежни међународни орган утврди — попут изјава које дају одговорни научници — да и саме експерименталне експлозије могу још у доба мира довести до масовног уништавања или до последица штетних по живи свет.

* *
*

Сваки појединац може се данас осетити угроженим и стога у праву да истакне захтев да се учини крај неодговорним радњама, и то нарочито данас када су његова права као човека, а посебно право на живот и на здравље, загарантовани Повељом УН и Свеопштом декларацијом о правима човека.

По нашем схватању, проблем последица експерименталних експлозија атомских и хидрогенских бомби требало би изнети пред Светску здравствену организацију, пред Економски и социјални савет и Генералну скупштину Уједињених нација. Пред Светску здравствену организацију која „има за циљ да сви народи постигну највиши могући здравствени ниво“, која је, у смислу члана 57 Повеље, повезана с Организацијом Уједињених нација и чији је задатак, између осталог, да даје препоруке у погледу међународних здравствених питања, да помаже делатност на пољу душевног здравља, поготову ону која се тиче стварања хармоније у људским односима, да потпомаже и руководи истраживањима на пољу здравља и да помаже у развијању обавештености јавног мњења свих народа у питању здравља. — Пред Економски и социјални савет и Генералну скупштину који су, сходно Повељи, позвани да потстичу проучавања и чине препоруке у циљу развијања међународне сарадње на здравственом пољу (члан 13 б), као и да помажу решавање тих истих здравствених проблема (члан 55 б).

Др. Милош Радојковић